

Nedim'in Berây-ı Sitâyiş-i Sa'dâbâd Adlı Kasidesine Metinlerarası Bir Yaklaşım: Gönderge ve Anıştırmalar*

An Intertextual Approach to the Ode "Berây-ı Sitâyiş-i Sa'dâbâd" by Nedim: Reference and Allusion

Munise KOÇ*

*Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım
Üniversitesi

e-mail*: munisekoc@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3579-8414>

Araştırma Makalesi/Research Article

<https://doi.org/10.34083/akaded.646552>

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Munise Koç, Erzincan Binali Yıldırım
Üniversitesi, Erzincan/Türkiye

Geliş Tarihi/Received : 13.11.2019

Kabul Tarihi/Accepted: 19.12.2019

Atıf/Citation

KOÇ, Munise (2019). Nedim'in Berây-i
Sitâyiş-i Sa'dâbâd Adlı Kasidesine
Metinlerarası Bir Yaklaşım: Gönderge ve
Anıştırmalar, *Akademik Dil ve Edebiyat
Dergisi*, 3 (4), 377-389

DOI: 10.34083/akaded.646552

Öz

Birçok araştırmacı tarafından tanımlanan ve farklı adlandırılmalarda bulunan metinlerarasılık kavramı, özünde bir metnin bir ya da birçok metinle "söyleşmesi"dir. Metinler birbirleriyle çeşitli şekillerde söyleşir. Bunlardan ikisi gönderge ve anıştırmadır. Gönderge, bir metinden alıntı yapılmadan o metinden bahsedilmesidir. Daha geniş anlamı ile gönderge, bir metinde bir çağın, bir türün (yazınsal olsun ya da olmasın), bir geleneğin, yazar veya şair adlarının ya da bir şiir veya hikâye kişinin, tarihî bir kahramanın, kutsal kitaplardan birinin adının açıkça anılmasıdır. Anıştırma ise göndergeye göre daha ketumdur. İlk anda anlaşılması kolay değildir. Anıştırma, bir metne birkaç kelime ya da yarım bilgiyle sezdirim yoluyla göndermede bulunmadır. Anıştırmaların anlaşılması çoğu zaman zordur ve belli bir bilgi birikimini gerektirir. Bu birikimin gerekliliği metinlerarasılıkta okurun önemini vurgulayan kuramcıları doğrular niteliktedir. Zira okur göndergeleri ve anıştırmaları anlayacak bilgi ve birikime sahip değilse metnin metinlerarasılığı ortaya çıkamaz.

Sözlükte "kastetmek, bir şeye doğru yönelmek" gibi anlamlara gelen kaside terim olarak "belli bir amaçla söylenmiş, üzerinde düşünülmüş şiir" demektir. 18. yüzyıl şairlerinden Nedim *Berây-ı Sitâyiş-i Sa'dâbâd* adlı kasidesinde Sa'dâbâd bölgesinin güzelliğini tasvir ederken esasen mekân üzerinden III. Ahmed'in saltanatına dikkat çekmek istemiştir. Bu çalışmada söz konusu kasidenin teşbib bölümünde tasvir edilen Sa'dâbâd bölgesi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra kasidenin şekil ve muhteva özelliklerine değinilip gönderge ve anıştırmalar yönünden metinlerarası bir incelemesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Nedim, Sa'dâbâd, kaside, metinlerarasılık, gönderge ve anıştırma.

*Bu makale Varşova'da 21-23 Eylül 2016 tarihleri arasında gerçekleşmiş olan "The Fourth International Congress of Turkology" adlı sempozyumda sözlü olarak sunulan "Nedim'in Berây-ı Sitâyiş-i Sa'dâbâd Adlı Kasidesine Metinlerarası Bir Yaklaşım" başlıklı bildirinin genişletilmiş, gözden geçirilmiş hâlidir. Bildirinin İngilizce özeti basılmıştır.

***An Intertextual Approach to the Ode “Berây-ı Sitâyiş-i Sa’dâbâd” by Nedim:
Reference and Allusion***

Abstract

The term of intertextuality, defined and named differently by many researchers, is the relation of a text with many other texts. Texts have various relations with other texts. Two of them are reference and allusion reference is to mention a text without the citation of that text in a different narrative. In a broader sense, it is to mention an era, a genre (literary or not), a tradition, the name of the authors or poets, the name of the poem or a character, a historical hero or one of the holy books clearly and explicitly. The allusion is more implicit than the reference. It is not easy to identify it at first glance. That is, it is a brief reference utilized by the writer in another text implicitly. It is often difficult to comprehend the allusions, and it requires background knowledge. The necessity of this background knowledge verifies the researchers who emphasize the importance of the readers in intertextuality. In vein, if the reader does not have enough background knowledge to identify the references and allusions in a text, then the intertextuality of a text cannot be determined.

Meaning “allude to, diverge to” in the dictionary, the term “ode” refers to “a poem uttered and meditated over for a specific purpose.” The ode Berây-ı Sitâyiş-i Sa’dâbâd written by Nedim, an 18th century poet, alludes to the reign of Ahmed III by using the descriptions of Sa’dâbâd district. In this regard, the ode Berây-ı Sitâyiş-i Sa’dâbâd by Nedim will be studied in the light of intertextuality. After giving a brief information about the Sa’dâbâd district depicted in the introduction part of the ode, its form and content will be evaluated, and an intertextual analysis will be made with a focus on references and allusions in it.

Key Words: *Ottoman poetry, Nedim, Sa’dâbâd, ode, intertextuality, reference and allusion.*

Giriş

“Julia Kristeva’nın ortaya attığı ve 1960’lı yılların sonlarından başlayarak her yazınsal çözümlemenin artık zorunlu bir aşaması olarak görülen metinlerarasılık, kabaca iki ya da daha çok metin arasında bir alışveriş, bir tür konuşma ya da söyleşim biçimi olarak anlaşılmalıdır” (Aktulum 2014: 16). Aktulum, metinlerarasılık kuramında hiçbir metnin tümüyle eski metinlerden bağımsız olamayacağını ve onlardan alınıp işlenmiş kesitlerin her metinde yeniden kullanıldığı düşüncesinin öne çıktığını söyler (2014: 16). Aktulum, metnin klasik ya da çağdaş olmasının onun önceki metinlerden faydalanmadan yazıldığı anlamına gelmediğini; muhakkak daha önceki metinlerden izler taşıdığını belirtir (2014: 17). Aktulum’un aktardığına göre Riffaterre, metinlerarasılık konusunda az çok Kristeva’nın tanımlama ve varsayımlarına bağlı kalmıştır. Kristeva’nın metinlerarasılık kavramında okurun işlevine hiç yer vermemesinin aksine Riffaterre metinlerarasılık kavramını büyük ölçüde okur-metin ilişkisi içerisinde belirler (2014: 50). “Bir yapıt ile ondan önce ve/ya ondan sonra gelen yapıtlar arasındaki ilişkiyi okur kavrar. Böylelikle Riffaterre tanımlamalarını bir alımlama kuramı çerçevesine oturtur. Metinlerarasının her şeyden önce bir okuma etkinliğine bağlı olduğunu söyleyerek ilk kez okura önemli bir işlev yükler. Metinlerarası göndergeyi tanımak ve ne olduğunu, nereden geldiğini belirlemek okura düşer” (Aktulum 2014: 50).

Klasik Türk edebiyatında metinlerarasılık “gelenek”le gerçekleşir. Akün, klasik edebiyatta geleneğin, şiirin şekli yönünü değişmez ve dışına çıkılamaz surette tespit ettiği gibi muhtevayı da belirli bir daire içinde sınırladığını; her şairin gelenekçe belirlenmiş, yerlerine başkalarının konulamayacağı motiflerle sabitlemiş bir imaj sisteminin olduğunu belirtir (1994: 413).

Gelenekle gelen bu imaj sistemi, mazmunlar, benzetmeler, hikâyeler divan şiiri çerçevesinde yazan tüm şairler tarafından kullanılmıştır. Bu şiirde ne söylendiğinden çok nasıl söylendiği önem arz ettiği için yüzyıllarca benzer mazmunlar, teşbihler ve hikâyeler kullanılmıştır. Şiirlerdeki metinlerarasılık da bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Örneğin şair öveceği padişahın ömrünün uzun olmasını diliyorsa ölümsüzlüğüyle bilinen “Hızır”ın ismini anarak ona göndergede bulunur. Uzun uzun Hızır’ın ölümsüzlük suyu içtiğinden ya da bunun öncesindeki maceralarından bahsetmez. Riffaterre’nin okura yüklediği işlevin önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Eğer okur Hızır’ın hikâyesinden habersizse yapılan göndergenin herhangi bir önemi olmayacaktır. Çoğu zaman divan şiirinin anlaşılması olduğu iddiası, yapılan gönderge ve anıştırmaların anlaşılmasından dolayıdır.

Metinlerarası incelemeye geçmeden önce, Sa'dâbâd Kasrı ve bu kasırdan dolayı Sa'dâbâd diye anılan bölgenin ve kasidenin şekil özellikleri hakkında bilgi verilip kısaca incelemesi yapılacaktır. Kutlar'ın aktardığına göre Sa'dâbâd:

“Sultan III. Ahmed'in saltanatı dönemindeki imar faaliyetlerinden nasibini alan Kâğıthane'de, Kâğıthane deresinin Haliç'e aktığı yerde 1722'de yaptırılan kasra ve kasrın meşhur olmasıyla da bölgeye verilen isimdir. En görkemli günlerini III. Ahmed döneminde yaşayan, yüzlerce köşk ve bahçeyle donanan Sa'dâbâd, sadece bir sarayın ve yörenin adı olmakla kalmamış *Seyr-i Sa'dâbâd* da denilen ilkbaharda başlayıp kasım ayına kadar süren bir eğlence kültürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Son derece debdebeli eğlencelerin dönemin simgesi haline getirdiği Sa'dabad, 1730'da Patrona Halil ayaklanmasının hedefi haline gelmiş, buradaki saray, köşk ve bahçeler tahrip edilmiştir. (2005: 96).”

Bu bilgiler ışığında Nedim'in söz konusu kasidesinin de Sa'dâbâd Kasrı için değil Sa'dâbâd Kasrı'ndan dolayı o adla anılan bölge için yazılmış olduğunu söyleyebiliriz. Kasidenin metinlerarasılık bağlamında incelenmesini kolaylaştırmak maksadıyla şekil özelliklerine kısaca değinmek gerekmektedir.

Kasideler, konuyu işleyiş bakımından altı kısma ayrılırlar: *Nesib* veya *Teşbib* ile başlayan kaside *Girizgâh* bölümünden sonra *Methiye* ile sürer. *Methiye* bölümünden sonra bir gazelin söylendiği *Tegazzül* bölümü gelir ve *Fahriye*'ye geçilir. Kaside *Duâ* bölümü ile sona erer. Şair kasidenin başında aşktan, aşkın verdiği acılardan, sevgilinin güzelliğinden ya da başka konulardan söz eder: bağ, bahar, kış, yaz, ramazan bayram tasvirleri yapar. Konusu aşk ve sevgili olan bu başlangıç kısımlarına *Nesib*, başka ve değişik konuları işleyen kaside başlangıçlarına *Teşbib* adı verilir (İpekten 1994: 28). Nedim'in ele alınan şiiri, Sa'dâbâd bölgesinin tasviri ile başladığı için söz konusu bölüm *Teşbib* olarak adlandırılacaktır. Bu kasidenin teşbib bölümü 14 beyit boyunca devam etmektedir. Şiirin 15 ila 19. beyitleri girizgah kısmıdır. 20 ila 45. beyitler arası dönemin padişahı III. Ahmed'in övgüsü olan methiye kısmıdır. 46 ila 54. beyitler kasideye canlılık katmak amacıyla yazılmış tegazzül kısmıdır. 55 ila 70. beyitler İbrahim Paşa'nın methiyesidir.

70 ila 73. beyitler tekrar III. Ahmed'in övgüsü için yazılmış olup 74 ila 76. beyitler ise dua kısmıdır.

1. Kasidenin Metinlerarası İlişkiler Yönünden İncelemesi: Gönderge ve Anıştırmalar

Kasidelerin methiye bölümleri gerçeküstü özellikler taşır. Okuyucu bir anda kendisini fantastik bir âlemde bulabilir. Şair, öveceği kişiyi tarihin tüm kahramanlarından üstün görür. Bu kahramanlar gerçek ya da mitolojik olabilir. Sadece Türk tarihi ya da mitolojisi değil İran, Yunan tarihi ve mitolojisi de kullanılır. Şiirlerdeki gönderge ve anıştırmalar tam da bu noktada ortaya çıkar. Sözgelimi, şairin memduhun bilgeliğini överken “Felatun-rey (Platon görüşlü/düşünüşlü)” demesi yeterlidir. Ama bu yeterlilik Platon ile ilgili görüşleri ve divan şiirinde vezin gereği Platon'a Felatun ya da Eflatun denildiğini bilenler için geçerlidir. Divan şiirindeki gönderge ve anıştırmaları bulmak için okuyucuya büyük bir rol düşmektedir. Söz konusu gönderge ve anıştırmalar gönderge yapılan olay, hikâye, kişi veya dönem hakkında bilgi sahibi olmadan anlaşılamaz. Aynı durum anıştırmalar için de geçerlidir.

1.1. Gönderge

Gönderge kendisinden söz edilen nesne, kişi, kavramdır (Kıran- (Eziler) Kıran 2010: 86). Sözlüksel anlamda ise “Bir göstergenin belirttiği gerçek ya da düşsel nesne ya da varlık; göndermede bulunduğu bağlam ya da durum (Vardar 2007: 104).” dur. Aktulum'un ifadelerine göre gönderge, bir metinden alıntı yapılmadan okuru doğrudan bir metne gönderir (2014: 82). Metinde bu gönderimler bir çağın, türün (yazınsal olsun ya da olmasın), bir geleneğin vb. yanmetinsel göstergelerden biriyle olduğu kadar yalnızca yapıt başlıklarının, yazar adlarının ya da bir roman, trajedi, şiir kişisinin, tarihi bir kahramanın, kutsal kitaplardan birinin adının açıkça anılmasıyla gerçekleşir (Aktulum 2014: 82). Klasik şiirde göndergeler telmih sanatı vasıtasıyla gerçekleştirilir. Telmih, lugatte “parıl parıl parlatmak” manasına gelir. Edebiyatta ise temsil yolu ile bilinen bir kıssaya, meşhur bir fıkraya, yaygın bir nükteye, tarihi bir hadiseye, hâle uygun bir mesele, ilmî bir bahse işaret etmek demektir. Bu suretle ifade de parlatılmış hâle gelir (Bilgegil 1989: 267).

*Ey sabâ gördün mü mislin bunca demdir âlemin¹
Püşt-i pâ urmakdasın İrânına Turânına*

*Ey Sabâ [rüzgârı]! Bunca zamandır İran'ı ve Turan'ı geziyorsun
[Sa'dâbâd'ın] benzerini gördün mü?*

Sabâ, “Doğu cihetinden esen hafif ve latif rüzgar (Pala 2009: 383).” olarak tanımlanmıştır. Övülen mekânın eşsizliği/biricikliği bir otorite ile doğrulanmak istenmiştir. Burdaki otorite sabâ rüzgârıdır. Bu rüzgar bir insanın gezip göremeyeceği kadar mekân görmüştür. Dolayısıyla Sa'dâbâd'ın biricikliğini kanıtlamak için ondan daha iyisi bulunamaz. Burdaki beytin göndergesi sabâ rüzgarının çok gezip görmesinedir. Bu gönderge vasıtasıyla Sa'dâbâd'ın eşsizliği vurgulanmıştır.

*Ben de bilmem böyle rûh-efzâlığın ashın meger
Hızır tohm-ı ömr-i câvid ekdi nahlistânına*

*[Sa'dâbâd'ın] böyle cana can katışının sebebini ben de bilmiyorum. Olsa olsa
Hızır oraya ölümsüzlük tohumu ekmiştir.*

Edebi metinlerde ölümsüzlüğü, darda kalanların yardımına koşması ve daha birçok özelliği ile anılan Hızır, kaynaklarda “Musa Peygamber döneminde yaşayan, kendisine ilahî bilgi ve hikmet öğretilen tıpkı İlyas gibi hayat suyu içerek ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılan büyük ve ünlü kişidir (Yıldırım 2008: 375).” şeklinde tanımlanmıştır. Edebiyatta Hızır denilince akla ölümsüzlük ve beklenmedik anda gerçekleşen yardımın gelmesi bu inanıştan dolayıdır. Bu inanışa göre yeryüzünde ölümsüz olan iki kişi vardır. Bunlardan biri Hızır diğeri ise İlyas'tır. Bu inanışa göre Hızır denizde, İlyas ise karada zor durumda kalanların yardımına koşar. Söz konusu beytin göndergesi Hızır'ın ölümsüzlüğüdür. Sa'dâbâd'ın cana can katıcılığı da olsa olsa oraya Hızır'ın ölümsüzlük tohumunu ekmesinden dolayıdır. Hızır'ın ölümsüzlüğü, Sa'dâbâd'ın iç açıcılığı ve ferahlatıcılığını vurgulamak bağlamında bir tohum vasıtasıyla kullanılmıştır. Tüm gönderge

¹ Çalışmada kullanılan beyitler “MACİT, Muhsin (2017). *Nedim Divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.” adlı çalışmadan alınmıştır.

ölümsüzlük üzerinedir ve bu vurgu Hızır ile ölümsüzlüğü üzerinden gerçekleştirilmiştir.

*Arşa dek çıkmakda mânend-i du'â-yı müstecâb
Uğrayan âb-ı musaffâ râh-ı şâdırvânına*

Şadırvanına gelen saf sular kabul olunmuş dualar gibi göğe ulaşıyor.

İslâm inancına göre “du'â-yı müstecâb” yani “kabul olunmuş dua”lar haksızlığa uğrayanın, misafirin, babanın evladına, mümin kardeşinin ardından dua eden müminin, adaletten ayrılmayan devlet büyüğünün, iftarını yaptığı zaman oruçlunun ettiği duadır (Kalkan 2011:968). Ayrıca bazı özel gün ve saatlerde (ezan vakitleri, seher vakti, cuma ve kandil günleri) edilen duaların da kabul edilen dualardan olduğu söylenir.

Sa'dâbâd'ın şadırvanlarına, fiskiyelerine² gelen suların havaya fışkıracak kadar bol olması kabul edilen duaların göğe yükselmesine benzetilmiştir. Suların havaya doğru fışkırması ile duaların göğe doğru yükselmesi benzetmenin ortak yönüdür. Ele alınan beytin göndergesi kabul olunan duaların, derhal kabul edilmesi dolayısıyla bekletilmeden arşa yükselmeleridir. Duanın yükselme/kabul olma işlemi söz konusu beytin bağlamında suyun göğe doğru çıkmasıyla bağdaştırılıp yeni bir anlam kazanmıştır.

*Sizde böyle müşk olur mu deyü hâkinden birâz
Âh göndersem sabâyile Hoten hâkânına*

Ah! Sizde böyle misk var mı diye [Sa'dâbâd'ın] toprağından saba ile/vasıtasıyla Hoten Hakani'na göndersem.

Misk/müşk, Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğindeki urdur (Pala 2009: 324). Hoten ise Çin'in kuzeyi ile Türkistan

² İstanbul'un fethinden, Lale Devri'ne (1453-1703) kadar geçen dönemde Üsküdar, Beşiktaş, Topkapı saray ve bahçelerinde doğal derelerden yararlanılarak çeşitli su gösterileri sergileyen havuzlar yapılmıştır. XVIII. yüzyıl başında yaşanan Lale Devri'nde Barok stili ve Versailles Sarayı bahçelerinin etkisiyle su oyunları zenginleştirilmiş, oya gibi işlenmiş havuz çanaklarına yer verilmiştir (Öztan 2004'ten aktaran Zaloğlu 2006:13-14).

topraklarına verilen addır. Bugünkü sınırları Moğolistan ve Mançurya ile Sibiryaya topraklarının bir bölümünde kalır (Pala 2009: 197).

Üzerinde durulması gereken ve göndergeyi oluşturan kelimeler Hoten ve misktir. Bu kelimeler ilk bakışta alakasız dursa da Hoten'in miskiyle ünlü bir yer oluşu bilgisi göndergeyi anlamlı kılmaktadır. Peki bu gönderge niçin ve ne bağlamda yapılmıştır? Göndergenin amacı, Sa'dâbâd'ın toprağının miskten bile daha güzel koktuğunu abartılı bir şekilde de olsa belirtmektir. Son derece üstün ve cazip olan misk söz konusu ifadelerin bağlamında ikinci plana düşürülmüştür. Sa'dâbâd'ın toprağı misk ile karşılaştırılıp üstün bulunmuştur. Hoten ve müşk/misk kelimeleri ile bu ülkeye ve buranın miskleriyle ünlü oluşuna gönderge yapıldıktan sonra okuyucu/dinleyici Sa'dâbâd'ın toprağının buranın güzel kokularından daha üstün olduğuna ikna edilmeye çalışılır.

*Cedvel-i Sîm içre âdem binse bir zevrâkçeye
İstese mümkün varılmak cennetin tâ yanına*

İnsan Cedvel-i Sîm kanalından bindiği bir kayıkla istese cennetin yanına kadar gidebilir.

Cennet “gölgelik bahçe” anlamında olup ahirette inananların gidecekleri yerdir (Pala 2009: 88). Cennet, ölümden sonra iyi insanların ödüllendirileceği mekândır. Bu mekân zevk ve eğlence yönünden sınırsızdır. Herhangi bir kısıtlama ve olumsuzluk barındırmaz. Çeşitli meyveleri, yiyecekleri ve akarsuları vardır. Klasik şiirin ve özellikle de kaside nazım şeklinin özelliklerinden biri de övülen mekânın, şahsın ya da genel olarak varlığın üstünlüğünü vurgulamak adına abartılı derecede karşılaştırmalara başvurulması ve sonrasında ise övülen varlığın/kavramın karşılaştırılan nesneden üstün tutulmasıdır. Cedvel-i Sîm³/Gümüş Kanal bir

³ 1717'de Sadrazam Damad İbrâhim Paşa'nın Kâğıthane'de verdiği bir kır şöleni III. Ahmed'in çevreyi tanıyıp sevmesine yol açmış, 1722'de burada padişah için yapılacak sarayın önündeki dere yatağı temizlenip iki tarafı muntazam rıhtımlı düz bir kanal içine alınmıştır. “Cedvel-i Sîm” adı verilen bu büyük kanalın mermerleri Çengelköy'deki Kulelibahçe Kasrı'ndan getirilmiş, çeşitli noktalara başka kanallar açılmış, setler ve çağlayanlar yapılarak küçük şelâleler oluşturulmuş, kanallardan gelen sular bu şelâle ve çağlayanlardan geçerek mermer havuzlarda toplanmıştır (Bilgicioğlu 2008:380)

yeryüzü yapısıdır ama onu öven Nedim'in cennet göndergersine göre bu kanalın içinden binilen bir kayıkla cennete kadar gidilebilecektir. Bu gönderge vasıtasıyla “Sa'dâbâd da yeryüzünün cennetidir.” vurgusu yapılmıştır.

*Şüphesiz Nûşîrevânın tâcı başından düşer
Baksa tâk-ı ser-bülend-i kasr-ı izz ü şânına*

Şüphesiz, Nûşîrevân [Sa'dâbâd'ın] şeref ve şan kasrının tâkının yüksekliğini görse tâcı başından düşer.

Nûşîrevân, Sâsânîlerin ilk büyük hükümdarıdır. Daha çok *Dâdger (âdil)* gibi lakaplarla bilinen Nûşîrevân'ın tahtta bulunduğu dönemler, Sâsânî İmparatorluğu'nun en parlak çağlarıdır (Yıldırım 2008: 558). Adaleti ve padişahlık dönemindeki kalkındırma çalışmalarıyla bilinen Nûşîrevân, şairler tarafından şiirlerde ahlakın, adaletin ve bilgeliğin simgesi olarak kullanılmıştır. Sa'dâbâd kasrının büyüklüğü ve şanı bu padişaha yapılan gönderme üzerinden belirtilmiştir. Bilindiği üzere taç padişahlığın alâmetlerinden biridir. Beyitte çizilen sahne şu şekildedir: Sahnede tüm azametiyle Sa'dâbâd kasrı ve bu büyüklük karşısında başını kaldırp onu izlerken kafasından tacını yani hükümdarlık simgesini düşüren bir Nûşîrevân vardır. Denilmek istenen aslında şudur: “Koskaca Nûşîrevân'ın hükümdarlığı bile bu kasır ve bunu inşa ettirenlerin yanında bir hiçtir. Nûşîrevân göndergesi yine bir Sa'dâbâd ululamasına dönüşmektedir.

1.2. Anıştırma

Metinlerarasılığın çok kullanılan bir biçimi olan anıştırma, bir metne, bir düşünceye, bir şeye doğrudan belirtmeden sezdirim yoluyla gönderme yapılmasıdır. Açık seçik göndermede bulunmadan bir kişi ya da nesne konusunda düşünceyi uyarma biçimi olan, söylenmesi gereken şeyin açıkça, doğrudan belirtilmek yerine yalnızca telkin edildiği anıştırmada anıştırılan metin ile (göndergemetin, ancak kapalı bir gönderge), anıştırma yapan metin arasında örtük bir “söyleşim” başlatılır. Kavranması için, bir sözce ile yansılarını gönderdiği bir başka sözce arasında belli bir algılamayı zorunlu kılan, varlığını dışarıdan bildirecek, belirtecek dışsal bir bildiri dizgesi olmadığı için anıştırmayı bulmak zordur, çoğu zaman kişisel ekin birikimi ve çabayı gerektirir. Kişi ya da nesne hakkında “yarım bilgi” verildiğinden, anıştırma örtülü söylemle eşanlamlıdır (Aktulum 2011: 420).

Metinlerarası bir kavram olan “anıştırma” ile klasik şiirin vazgeçilmezlerinden olan “mazmun” kavramı arasında benzerlikler göze çarpmaktadır. Sözlükte “1. Anlam, kavram. 2. *ed.* Divan edebiyatında bazı kavramları dolaylı anlatmak için kullanılan nükteli ve sanatlı söz (2005: 1358).” anlamlarına gelen mazmun, Pala tarafından şöyle tanımlanmıştır: “Edebiyatta bazı kavram ve düşüncelerin ifadesinde kullanılan klişeleşmiş söz ve anlatımlara denir. Kısaca bir şeyi, özelliklerini çağrıştırmak kelime grupları içinde gizlemektir. Mazmun, bir sözün içinde gizli olan sanatlı anlamdır. Buna göre belli kelimelerin kullanılması yine belli düşünüş şekillerini doğurur. Sözelimi sevgilinin ağzı için, klişeleşmiş bir mecaz olan “âb-ı hayât, gül, gonca şarap ve la’l” mazmunları kullanılır. Okuyucu ağzın bunlardan hangisiyle karşılandığını beyitte geçen diğer kelimelerin yardımıyla anlar (2009: 298).

Anıştırma ve mazmun kavramları söylenecek şeyi doğrudan değil de birtakım benzetmeler, çağrışımlar ve yarım ifadelerle anlatma yönünden birbirine benzer. İki kavramda da okuyucunun belli bir birikiminin olması gerekir. Sözelimi klasik şiirde “servi” deyince boyun, “Hızır” denilince sonsuzluğun/ebediliğin anlaşılması gerektiğini, okuyucu belli düzeyde klasik şiir ya da edebiyat bilgisine sahip olmadan bilemez.

*Gûş kıl ey rûh-ı Kâvûs ey revân-ı Cem işit
Ben kapılmam ehl-i târihin sühan-sencânına*

*İkiniz de olmamış mâlik ona aldım haber
Çarh-ı pîrin and verdim dînine îmânına*

*Derseniz kim çarh-ı pîre yok yere verdin kasem
Kim o bî-îmandır onun kim bakar eymânına*

*Vaktinizde çarh âmennâ ki bî-îman idi
Ehl-i dil makrûn idi endûh-ı bî-pâyânına*

*Şimdi ammâ ehl-perverdir müselmândır tamâm
Olalı mahkûm Sultân Ahmedin fermânına*

Ey Kâvûs’un ruhu ey Cem’in canı kulak verin bana. Ben tarih yazanların ölçülü sözlerine kapılmam. Feleğin dini ve imanı üzerine and içtirip haber aldım ki ikiniz de ona sahip olmamışsınız. “Feleğe yok yere yemin ettirdin; onun dini imanı yok kim bakar onun imanına” dersenez; derim ki:

“Zamanınızda felek imansızdı. Gönül ehli sonsuz kedere gark olmuştu. Şimdi ise Sultan Ahmed'in emrinin altına girdiğinden beri değer sahiplerini koruyan tam bir Müslüman'dır.

Kâvûs yani Keykâvûs, İran'ın Keyânîler hanedanının ikinci ve en önemli hükümdarıdır. Hükümdarlık süresinin yüz elli yıl olduğu söylenir. İran'ın Pîşdâdî hanedanının dördüncü hükümdarı olan Cem'in ise 700 yıl boyunca insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler dünyasının üzerinde egemenlik kurmuş; hükümdarlığı zamanında dünyanın huzur ve refahla dolduğu rivayet edilir.

Batlamyos sistemine göre dünya kâinatın merkezidir ve bunu dokuz felek çevreler. İlk yedi felek gezegenler, sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar, dokuzuncu felek ise, bütün felekleri saran en büyük atlas feleğidir. Bu felek dönerken diğer felekleri de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Kendi istikametleri dışında dönmeye zorlanan sekiz felek insanların talihleri ve mutlulukları üzerinde aksi durumlara sebep olur. Dokuzuncu felekten sonra Allah'ın ilmi başlar. Dolayısıyla insanlar kaderlerinden dolayı ettikleri şikâyetleri Allah'a değil de dokuzuncu feleğe bağlar (Pala 2009:149-150).

Bu bilgiler ışığında söz konusu beyitlerin anıştırmaları incelenecek olursa: Felek, insanların arzularının aksine döndüğü ve bu arzuların aksini gerçekleştirdiği için dinsiz, imansız olarak nitelendirilmiştir. Cem ve Kâvûs'a göndergede bulunularak ikisinin de bu denli şahane bir mekâna⁴ sahip olamadığı belirtilmiştir. Ama söz konusu padişah öyle güçlü ve nüfuzludur ki felek bile imana gelip Müslüman olmuştur. Artık feleğin sözüne güvenilebilir çünkü o Sultan III. Ahmed'in boyunduruğu altındadır. Genel olarak ele alınan ifadelerle bakılacak olursa güç ve adaletin simgesi Cem ve Kâvûs'un Sa'dâbâd gibi bir mekâna sahip olmadığı ve bunun da feleğe/çarha sorularak onaylandığı belirtilir. Karşı tez olarak yani feleğin dinsiz, imansız olduğu belirtilerek onun sözüne inanılması gerektiği söylenir. Sonrasında şair sahneye çıkar; övgünün zirvesini oluşturacak sözlerini söyler: “Felek artık o bildiğiniz imansız felek değildir. Padişahımız onu Müslüman yapmıştır.” Çarh, bi-imân ifadeleri bize felek hakkındaki çeşitli inanışları anıştırarak ele alınan beyitleri anlayıp, yorumlamamızı sağlamıştır.

⁴ Esasen buradaki gönderge Sa'dâbâd'dan ziyade Sultan III. Ahmed'in saltanatıdır. Mekân üzerinden bu saltanata dikkat çekilmiştir.

Sonuç

Metinlerarası kavramının anlatıldığı kaynaklarda sürekli belirtildiği üzere Âdem'den bu yana söylenmemiş söz yoktur. Divan şiiri için de bu ifade geçerliliğini “gelenek” kavramı çerçevesinde korumaktadır. Divan şiiri geleneğinde benzetmeler, hayal/imağ sistemleri, gönderge ve anıştırmalar tümüyle bellidir. Farklı olan bunların işleniş şeklidir. Divan şiirinde önemli olan konudan ziyade üslup olduğu için aynı konuların işlenmesi bir sorun teşkil etmemiştir. Neredeyse tüm şairler İran tarihi ve mitolojik kahramanlarına göndergede bulunur ya da geleneğin belirlemiş olduğu mazmun ya da hayallere anıştırma yapar.

Divan şiirindeki gönderge ve anıştırmaları bulmak için okuyucuya büyük bir rol düşmektedir. Söz konusu gönderge ve anıştırmalar gönderge yapılan olay, hikâye, kişi veya dönem hakkında bilgi sahibi olmadan anlaşamaz. Aynı durum anıştırmalar için de geçerlidir.

Ele alıp incelenen göndergelerde göze çarpan en önemli özellik gönderge yapılan kişilerin, kavramların ya da olayların söz konusu şiirde övülen mekânın ya da kişinin yüceltilmesi için kullanılmasıdır. Nedim'in söz konusu kasidesi de Sa'dâbâd bölgesinin güzelliğini tasvir ederken esasen mekân üzerinden III. Ahmed'in saltanatına dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Göndergeler çoğu zaman benzetme/teşbih sanatıyla yapılmıştır. Fakat teşbihler adı anılan ya da göndergede bulunulan kavramların, kişilerin âcizliğinin ve yetersizliğinin vurgulanması ve övülenin (mekân ya da kişi) üstün bulunması ile sona ermiştir. Diyebiliriz ki göndergelerin amacı yapılan ululamalara kanıt olmak ve desteklemektir. Böylelikle metinler çağdaş olsun ya da olmasın metinlerarası yöntemle incelenebilir savı bir kez daha doğrulanmıştır.

Kaynakça

- AKTULUM, Kubilay (2014). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Kanguru.
- AKTULUM, Kubilay (2011). *Metinlerarasılık//Göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994). "Divan Edebiyatı". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 9. s. 389-427. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- BİLGEGİL, M. Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgât)*. İstanbul: Enderun.
- BİLGİCİOĞLU, Banu (2008). "Sa'dâbâd" *İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. s. 379-381. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İPEKTEN, Halûk (1994). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*. İstanbul: Dergâh.
- KALKAN, Ahmed (2011). "Du'â". *Ansiklopedik Kur'an Kavramları ve Güncel Yansımaları*. C.2. s. 923-988. İstanbul: Dâvud Emre Yayınevi.
- KIRAN, Zeynel, (EZİLER) KIRAN, Ayşe (2010). *Dilbilime Giriş*. Ankra: Seçkin.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2005). "Sa'dâbâd Şiirlerinde Mekân". *İlmî Araştırmalar-Dil ve Edebiyat İncelemeleri-*. S. 19. s. 93-118.
- MACİT, Muhsin (2017). *Nedim Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0> [erişim tarihi: 19.12.2019]
- PALA, İskender (2009). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı.
- VARDAR, Berke (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- YILDIRIM, Nimet (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalıcı.
- ZALOĞLU, Ayşegül (2006). Ankara Kent Parklarında Suyun Gösteri Elemanı Olarak İrdelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara